

РЕЦЕНЗІЯ

доцента кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидата економічних наук, доцента **Оксани МАКАРЧУК** на дисертаційне дослідження **Алли ЧМІЛЬ** на тему: «**Розвиток ринку продукції бджільництва України в умовах глобальних викликів**», подане на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Дисертація здобувачки ступеня доктора філософії Алли Чміль присвячена дослідженню розвитку ринку продукції бджільництва України в умовах глобальних викликів, а також розробленню й обґрунтуванню теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій щодо розвитку даного ринку на період до 2030 року з використанням економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD.

Глобалізація агропродовольчих ринків загострює конкуренцію, спонукаючи суб'єктів господарювання максимально адаптуватися до умов зовнішнього середовища та утримувати конкурентні позиції на внутрішніх і зовнішніх ринках. Країни та їх суб'єкти господарювання виграють, якщо спроможні запропонувати світовому ринку якісний та конкурентоспроможний товар. Особлива увага має бути приділена експортоорієнтованим галузям. Продукція галузі бджільництва є важливою складовою експортного потенціалу вітчизняного аграрного сектору, оскільки Україна входить до провідних світових виробників меду за обсягом валового виробництва і рівнем споживання даного продукту.

Галузь бджільництва певною мірою формує і продовольчу безпеку країни, сприяючи ефективному розвитку суміжних галузей сільського господарства та збереженню національних агроєкосистем, підтриманні розвитку сільських територій за допомогою самозайнятості сільського населення та системи вертикальної і горизонтальної координації, забезпечувати надходження до державного і місцевих бюджетів за рахунок розвитку агробізнесу, сплати відповідних податків та легалізації ринкових операцій суб'єктів господарювання. Важливо відмітити, що продукція галузі є експортоорієнтованою. У зв'язку з цим, актуальним є розгляд умов успішної інтеграції України до ЄС через входження ринку продукції бджільництва, зокрема меду, до світового ринку та ринку ЄС зокрема.

Особлива роль галузі бджільництва зумовлена, по-перше, виробництвом продуктів харчування для задоволення потреб населення, по-друге, виробництвом сировини для промисловості, по-третє – забезпеченням валютних надходжень від реалізації продукції бджільництва на світовий ринок.

У зв'язку із зазначеним вище, дослідження ринку продукції бджільництва України в умовах глобальних викликів, а також представлення практичних результатів щодо розвитку ринку до 2030 року з використанням економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD є сучасними та актуальними.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і пропозицій дисертації, їх достовірність та новизна. Авторкою запропоновано концепцію методологічних підходів щодо розвитку галузі бджільництва в економетричній моделі часткової рівноваги AGMEMOD та розроблено відповідні сценарії досліджуваного ринку у контексті поточної світової економічної ситуації, особливостей функціонування економіки в період пандемії COVID-19, а також повномасштабного воєнного вторгнення росії.

У рамках розробленої концепції, основним завданням було те, щоб зробити галузь бджільництва більш передбачуваною. Це, у свою чергу, дозволить прогнозувати, планувати

і моделювати результати впливу таких основних чинників на галузь як політичних, так і економічних.

Застосування економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD дозволило наповнити та змоделювати сектор бджільництва України з огляду на кількісну оцінку результатів введення державної підтримки. При цьому було розроблено наступні сценарії для оцінки розвитку ринку продукції бджільництва в Україні до 2030 року: «Базовий», «COVID-19», «Державна підтримка». У підсумку це дало змогу порівняти та кількісно визначити результати впливу прийняття управлінських рішень та економічних шоків, пов'язаних із пандемією COVID-19, повномасштабної війни РФ проти України на розвиток галузі бджільництва України.

Авторкою роботи обґрунтовано та вирішено наступні завдання: узагальнено теоретичні підходи до розуміння соціально-економічної сутності ринку продукції бджільництва та його особливостей розвитку з урахуванням об'єктивних закономірностей та специфічних особливостей галузі бджільництва в умовах глобальних викликів; досліджено історико-економічні аспекти становлення та основні етапи розвитку бджільництва в Україні; визначено методичні підходи до прогнозування розвитку аграрного ринку в цілому та ринку продукції бджільництва зокрема на основі економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD; оцінено сучасний стан, тенденції й закономірності розвитку галузі бджільництва та механізму її регулювання; проаналізовано кон'юнктуру світового ринку продукції бджільництва, а також обсяги, ціни та валютну виручку від експорту меду з України в цілому та в розрізі окремих країн; обґрунтовано концептуальні засади розвитку ринку продукції бджільництва на основі прогнозування основних параметрів формування попиту і пропозиції для забезпечення його конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому сегментах світового ринку; визначено за допомогою економетричної моделі AGMEMOD кількісний вплив факторів, які формують попит і пропозицію на ринку меду в Україні та розроблено ймовірні сценарії його розвитку в Україні на період до 2030 року; розроблено пропозиції щодо удосконалення основних напрямів розвитку експорту продукції бджільництва з України на традиційних і нових сегментах світового ринку.

Мета дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад та розробленні практичних рекомендацій щодо оцінки сучасного стану і прогнозування розвитку ринку продукції бджільництва в Україні в умовах глобальних викликів за ймовірними сценаріями на період до 2030 року з використанням економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD, що дозволяє підвищити ефективність прийняття управлінських рішень і сприяє досягненню цілей державної аграрної політики.

Структура дисертації дозволила авторці повною мірою охопити предмет дисертаційного дослідження. Справляє позитивне враження джерельна база роботи, що свідчить про системне й ґрунтовне опрацювання проблеми, високий рівень наукової підготовки авторки та її наукову зрілість.

Дисертація Алли Чміль складається із анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У першому теоретичному розділі авторкою обґрунтовано сутність та особливості формування ринку продукції бджільництва, досліджено історичні аспекти виробництва та споживання продукції бджільництва, що підкреслює її значущість та постійний розвиток. Авторка узагальнює основні поняття та категорії ринку, а також надає власну інтерпретацію щодо ринків продукції та послуг галузі бджільництва. У дисертації ринок продукції бджільництва – це система економічних відносин, яка формується у процесі виробництва, обігу та розподілу харчових продуктів (меду, бджолиного пилку, прополісу, маточного

молочка тощо), сировини для харчової, переробної і фармацевтичної промисловості (бджолиний віск, бджолина отрута тощо), а також надання послуг із запилення ентомофільних сільськогосподарських культур та апітерапії (лікування та профілактики захворювань за допомогою продуктів бджільництва). Також розглянуто основні функції галузі бджільництва України, зокрема економічну, соціокультурну та екологічну. Дані функції взаємодіють між собою та доповнюють одна одну.

У другому розділі авторкою проаналізовано світовий та вітчизняний ринки продукції бджільництва, а також регулювання ринку продукції бджільництва в Україні. Відмічається, що основна частка виробництва меду в Україні припадає на господарства населення, зокрема у 2023 році вона становила 98 %, у свою чергу частка сільськогосподарських підприємств, які займаються виробництвом меду за останні роки суттєво зменшилася та у 2023 р. становила менше 2 %.

Інтеграція України до Європейського Союзу зумовлює необхідність гармонізації законодавства до стандартів ЄС. Так, окрім наявного нормативно-правового регулювання галузі, у 2019 році було прийнято Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19.06.2019 № 330 «Про затвердження Вимог до меду», таким чином було імplementовано Директиву ЄС № 2001/110/ЄС.

Водночас, проаналізувавши ринок меду в Україні, авторка відзначає і проблеми, які потребують подальшого вирішення, зокрема функціонування дрібнотоварного виробництва, недостатня кількість каналів збуту меду та продукції бджільництва, недостатній рівень механізації технологічних процесів у галузі бджільництва та необхідність впровадження нових маркетингових розробок для сприяння збільшення реалізації продукції.

У третьому розділі зазначено, що основними концептуальними засадами розвитку продукції бджільництва є підтримка сталого розвитку бджільництва, що включає в себе ефективне використання природних ресурсів, збереження біорізноманіття та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище; підвищення якості та безпечності бджільницької продукції, зокрема впровадження сучасних технологій у виробництво меду, воску та інших продуктів бджільництва з метою забезпечення їх високої якості та відповідності стандартам безпеки; розроблення ефективної системи маркетингу для підтримки конкурентоспроможності бджільницької продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

У свою чергу, авторка переконує, що концептуальні засади розвитку ринку продукції бджільництва визначають основні принципи, які є основою сталого та успішного розвитку досліджуваної галузі, забезпечуючи баланс між екологічними, соціальними та економічними аспектами.

З метою обґрунтування довгострокової стратегії розвитку галузі бджільництва у дисертації було використано економетричну модель часткової рівноваги AGMEMOD. За допомогою даної моделі були змодельовані прогнозні оцінки пропозиції, попиту, експорту, імпорту та внутрішніх цін на мед в Україні. Це, у свою чергу, може стати основою для кількісної оцінки ефектів різних політичних сценаріїв аграрної галузі України, що дозволить визначити найбільш ефективні політичні інструменти для досягнення бажаного впливу на виробництво, торгівлю та споживання як у галузі бджільництва, так і в аграрному секторі в цілому. Рівень виробництва меду в Україні до 2030 р. було спрогнозовано за трьома сценаріями «Базовий», «COVID» та «Державна підтримка». За «Базовим» та «COVID» сценаріями загальна динаміка прогнозу є досить стабільною, зокрема в 2030 році обсяг його виробництва може становити близько 100 тис. т. За сценарієм «Державна підтримка» запровадження державної підтримки сектору бджільництва призведе до зростання

виробництва меду на 12 % у 2030 р. порівняно з 2019 роком. Позитивні тенденції можна також спостерігати і при прогнозуванні впровадження державної підтримки галузі, зокрема щодо зростання кількості бджолосімей. Водночас ціни на мед на ринку коливатимуться, але завдяки державній підтримці спостерігатиметься їх зниження.

Завершується дисертація цілісними, логічними, обґрунтованими та розгорнутими висновками, у яких здійснено комплексний аналіз функціонування галузі бджільництва та її подальшого розвитку.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання полягає у тому, що вони мають як науково-теоретичний, так й практичний інтерес і можуть бути використані у якості основи щодо подальших наукових розробок із досліджуваної проблематики, а також у підвищенні ефективності прийняття управлінських рішень та досягненню цілей державної аграрної політики.

Остаточні формулювання у дисертації (основні положення), що виносяться на захист, наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, загальні висновки показують, що дисертація Алли Чміль спрямована на теоретико-методичне і практичне розв'язання важливих наукових завдань у сфері дослідження розвитку ринку продукції бджільництва України в сучасних умовах. Авторкою дисертації представлено застосування економетричної моделі часткової рівноваги «AGMEMOD» за розробленою власною методикою щодо оцінки та прогнозування ринку меду.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій в публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні наукові положення та результати дисертації опубліковано у 14 наукових працях, з яких стаття у науковому виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science Core Collection, 5 статей у наукових фахових виданнях України, 2 статті у наукових виданнях інших держав, 3 тези наукових доповідей, 2 аналітичних звіти, методичні рекомендації.

Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертаційного дослідження.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійно написаною кваліфікаційною науковою працею із науково-обґрунтованими висновками та рекомендаціями, які подані авторкою для публічного захисту. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела. У роботі відсутнє привласнення чужих ідей, результатів або слів без оформлення належного цитування.

Таким чином, у дисертаційному дослідженні Алли Чміль на тему: «Розвиток ринку продукції бджільництва України в умовах глобальних викликів» відсутні порушення академічної доброчесності.

Питання для дискусійного обговорення та недоліки дисертації щодо її змісту та оформлення. У цілому, позитивно оцінюючи наукове та практичне значення одержаних результатів дисертації, слід звернути увагу на деякі дискусійні положення і окремі недоліки, серед яких необхідно відмітити такі:

1. У дослідженні основну увагу приділену аналізу ринку меду та воску, а інші ринки продукції бджільництва недостатньо описано.

2. У дисертації недостатньо обґрунтовано набір факторних ознак до окремо розроблених сценаріїв розвитку галузі бджільництва в Україні до 2030 р. у рамках запропонованої моделі AGMEMOD та відзначені авторкою як «Базовий», «Державна підтримка», «COVID», а мають місце пояснення узагальнюючого характеру, що призводить до неповного розуміння розвитку галузі при таких сценаріях. Також є дискусійні питання щодо часового ряду включеного показника «Споживання меду на 1 особу», оскільки його

рівень з 2014 р. по 2019 р. авторка залишила на рівні 2013 р., обґрунтовуючи невідповідність реальним даним через змінену методологію його обчислення за FAOSTAT.

3. У підрозділі 3.2 рис. 3.10, 3.12, 3.14 варто було представити у вигляді таблиці на українській мові для більшого розуміння отриманих моделей. Позначення у кожному із отриманих рівнянь регресії можна було б представити на українській мові. Варто було б підсилити висновки кількісними характеристиками щодо кожного із запропонованих сценаріїв розвитку галузі бджільництва до 2030 р.

4. Робота значно виграла б при доповненні розрахунків та висновків щодо соціальних та екологічних наслідків у прогнозуванні окремої із стратегій розвитку галузі бджільництва в Україні до 2030 року, щоб це відповідало концептуальним засадам розвитку ринку продукції бджільництва, зазначеним авторкою у розділі 3 дисертації.

Водночас викладені зауваження переважно мають дискусійний характер і суттєво не впливають на позитивну оцінку дисертації. Вони викликані інтересом до дослідження, новизною та актуальністю окреслених у дисертації питань, і свідчать про творчий характер роботи та спроби вирішення теоретично складних і практично важливих проблем, що мають суттєве значення для економічної науки.

Загальний висновок. Загальний аналіз роботи свідчить про самостійність і цілісність проведеного дослідження, його актуальність і науковий рівень, теоретичне й практичне значення. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в роботі, достатньо повно викладені в опублікованих наукових працях.

Дисертація відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 283 від 03.04.2019 р. та № 502 від 19.05.2023 р.), наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022 р. та № 502 від 19.05.2023 р.), а її авторка Алла Чміль заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Рецензент
Доцент кафедри статистики
та економічного аналізу
Національного університету біоресурсів
і природокористування України,
кандидат економічних наук,
доцент

Оксана МАКАРЧУК

